

Mlečanima, da dozvole svome građaninu Nikoli Baseju, da stupi u njegovu službu kao admiral bosanske mornarice. I ako je to bilo protiv propisa, Republika je udovoljila Tvrtkovoj molbi, a kasnije mu prodala i jednu galiju" (podvukao A. Š.).¹² Slično se izrazio i Sima Ćirković: "U proleće 1383. bosanski kralj je preduzimao nove korake oko stvaranja svoje flote. U Veneciji je kupio jednu laku galiju (podvukao A. Š.), a zatim poručio da se izgrade još dve (podvukao A. Š.), i uzeo, uz pristanak venecijanske vlade, jednog mletačkog patricija za svoga admirala. Stvaranje pomorskih snaga i podizanje Svetog Mihaila, jednog novog grada blizu današnjeg Opuzena, poznatog više pod imenom Brštanik, pokazuje da je Bosna već tada imala pod svojom punom kontrolom donji tok Neretve (podvukao A. Š.)."¹³ Tako se u Imamovićevoj glavi od samo jedne galije i donjeg toka Neretve izrodila cijela bosanska flota pod "zlatnim ljiljanima" na hrvatskom Jadranu (str. 41.). Naravno to je tek jal pojedinih bošnjačkih prvaka i utjecajnih krugova kao i samog Envera Imamovića zbog neuspjelog osvajanja hrvatskih prostora u Bosni i Hercegovini kao i dijelova hrvatske jadranske obale na potezu od Zadra do Igala.¹⁴

Na kraju osvrta na Imamovićevu Historiju bosanske vojske ostaje samo pitanje hoće li Imamoviću identičan san o bosanskim granicama sanjati i bosanski (tj. bošnjačko-muslimanski) vojnik dok se bude nadahnjivao ovom knjigom ili će pak stupati stazama koje utire istinska Klio- Da li će mu učiteljem biti oni koji ga nazivaju mahnitim i jogunastim upravo onako kako je ne tako davno svoj vlastiti narod nazivao i jedan psihijatar-

Ante Škegro

Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (2. izd.; Sarajevo, 1998.) 635 str.

Kad netko nastoji pod svaku cijenu potaknuti rasplamsavanje nacionalne ideje-svijesti u obliku povijesnoga djela, a neovisno od povijesne istine, tada se više ne može govoriti o znanstvenom djelu. Imamović u "Historiji Bošnjaka" prije svega polazi od pretpostavke da je Bosna kao država bila "uobličena" još u IX. stoljeću, odnosno "da postoje sasvim utemeljeni dokazi da se Bosna kao država uobličila prije drugih južnoslavenskih ranofeudalnih država", dakle prije Hrvatske i Raške. Koji su to "utemeljeni dokazi" autor ne navodi, valjda zato jer u historijskoj znanosti ne postoje takvi dokazi. Ono pak što se pouzdano zna iz pisanih vrela jest to da se Bosna, tj. Bosona (kao oblast koja se sastoji iz dva grada Kater i Desnik) spominje prvi put kod Konstantina Porfirogeneta u X. stoljeću. Stoga dakle nema nikakvih pouzdanih izvora o Bosni kao "uobličenoj oblasti" prije X. stoljeća.

U uvodnom dijelu autor zato ne spominje ništa o postojećim arheološkim nalazima

¹² Marko PEROJEVIĆ, Kralj Stjepan Tvrtko I. Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463., "Hrvatsko kulturno društvo 'Napredak'", Sarajevo, 1942., 324.

¹³ Sima ĆIRKOVIĆ, Istorija srednjovekovne Bosanske države, "Srpska književna zadruga", Beograd, 1964., 151.

¹⁴ Enver IMAMOVIĆ, Bosansko primorje od najstarijih vremena do propasti samostalne države, 5-18.

(koji pružaju itekako važne informacija pri povijesnim istraživanjima, u nedostatku pisanih izvora) kršćanskih spomenika na bosanskom području od VIII. do XII. stoljeća, a "koji su imali tipove i analogije iste kao one u Dalmaciji".¹⁵ Isto tako ne spominje ništa niti o tome kako je Bosna bila pod neposrednom vlašću hrvatskih i raških vladara, odnosno Bizantskoga i Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva.¹⁶

Nadalje, autor hipotetički zaključuje da je Sklavinija (Sclavonia) "ustvari Bosna",

odnosno da je "knez Ratimir bio vladar Sklavonije tj. Bosne". Imamović ima također i svoju verziju doseljavanja Bošnjaka na današnje prostore. Kaže da su ime Bosna donijeli Slaveni pri naseljavanju današnjih bosanskih prostora, odnosno da je "u Slavenskoj pradomovini negdje iza Karpata živjelo pleme Bosna ili plemenski starješina po imenu Bosna" (u nekim daljnjim dijelovima knjige autor smiono upotrebljava naziv "Bosanski Slaveni"). Kao dokaze za ovakvu tezu autor će reći da "u literaturi postoje mišljenja" za potkrjepljenje ove indicije. Koja je to literatura i čija su to mišljenja autor ne kazuje (o tome podrobnije vidi dalje).

U prvom dijelu knjige pod naslovom "Nastanak bošnjačke srednjovjekovne države i njen razvoj do kraja vladavine Bana Kulina" autor konstatira kako su ugarski kraljevi pokušavali prodrijeti u Bosnu i osvojiti je, ali da pri tom pokušaju nisu stigli dalje od Rame. Zato prema njegovu zaključku, titula ugarsko-hrvatskoga kralja Rex Ramca ne uključuje i titulu gospodara Bosne, nego samo dijela njezinog teritorija. Postavlja se onda pitanje što je bilo na saboru u Ostrogonu 1139.- Naime, tad, kad se prvi put spominje i pojam bosanski dukat (Bosnensem ducatum), ugarsko-hrvatski kralj Bela II. uz suglasnost okupljenih staleža na saboru u Ostrogonu 1139. svome je sinu Ladislavu darovao bosanski dukat. To jasno navodi na zaključak da je Bosna već pod političkom i teritorijalnom subordinacijom kralja Bele II.¹⁷ Imamović pak tvrdi suprotno i kaže da je Bosna ostala neovisna i samostalna "u svojim odlukama" (vrlo neodređena konstatacija). S druge strane, povjesničari kao što su: F. Šišić, V. Čorović, S. Ćirković, V. Klaić, M. Prelog, J. Šidak, M. Mandić, M. Ančić itd. misle da je Bosna za vladavine kralja Bele II., bila potpuno politički ovisna o odlukama ugarsko-hrvatskoga kralja. Na ovo bi se moglo i logično zapitati: Kako je "mala zemljica" (kako K. Porfirogenet naziva Bosnu) okružena jakim i nemilosrdnim kraljevstvima mogla biti i ostati nezavisna i samostalna "oblast" (nisam našao prikladniji sinonim jer država se ne može zvati, a nazive kraljevina kneževina ili banovina Imamović ne koristi, osim za vladavine Tvrtka I.), naročito ako se zna da su u osvajačkom srednjem vijeku oni veliki jednostavno gazili one male-

Način na koji Imamović svoju prethodnu pretpostaku (o tome da je Bosna bila samostalna i neovisna) nastoji nametnuti, niti je dovoljno znanstveno potkrijepljena, niti se oslanja na povijesnu objektivnost. On kroz čitavo poglavlje o srednjovjekovnoj Bosni, besprijekorno postavlja bosanske banove i (od Tvrtka I.) kraljeve kao samostalne i neovisne vladare Bosne, a pri tom će reći da Bosna i Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo nisu

¹⁵ V. ČOROVIĆ, *Istorija Bosne*, Beograd 1940. str.147-148

¹⁶ O tome: ČOROVIĆ, nav. dj.; S. ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne Bosanske države*, Beograd, 1964; V. KLAJĆ, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882; grupa autora, *Povijest Hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, knjiga 1, HKDN 1942 (dalje Pov. hrv. zem. BiH); F. ŠIŠIĆ, *Ljetopis popa dukljanina*, Beograd-Zagreb, 1928.

¹⁷ O tome također u: Pov. hrv. zem. BiH; V. ČOROVIĆ, nav. dj.; M. ANČIĆ, *Putanja klatna, Odnosi Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva i Bosne*, Mostar-Zadar, 1997. str. 55

bili niti politički povezani (samo će za bana Stjepana II. reći da je "on logično pristao uz ugarski dvor").

U tekstu pod naslovom "Ban Matej Ninoslav i uspon bosanskog feudalizma" autor kaže da je "Venecija u ratovima iz XVII. stoljeća otela Bosni (valjda Osmanlijama) najveći dio njenog još srednjovjekovnog primorja". Iz ovoga dakle slijedi da je Bosni sve do XVII. stoljeća pripadalo čitavo Jadransko primorje. To je svakako neutemeljena tvrdnja. Naime, opće je poznato da se ban tj. kralj Tvrtko I. 1377. okrunio za kralja Srbije, Bosne i Primorja, i to uz suglasnost i privolu ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika¹⁸, ali već je godine 1394. ugarsko-hrvatski kralj Sigismund vojničkim pohodom obnovio svoju vlast nad Dalmacijom i Primorjem.¹⁹

Nadalje, autor o dolasku franjevaca i pokrštanju patarena (ili bogumila kako ih još naziva Imamaović) kaže da "po svemu sudeći pretjeranim procjenama, franjevci su za oko 120 godina misionarskoga rada od 1339. do 1463. uspjeli u Bosni obratiti na katoličanstvo preko 500.000 bogumilskih slijedbenika, što je činilo preko četiri petine pučanstva u tadašnjoj bosanskoj državi". Istina, možda je broj pokrštenih u Bosni i pretjeran, ali autor ne navodi niti jedan drugi podatak s kojim bi eventualno negirao navedenu tezu. S druge strane, S. M. Džaja govori o tome da je neposredno prije (pada Bosne) dolaska Osmanlija gotovo u cijeloj Bosni bilo dovršeno pokrštavnje cjelokupnog pučanstva.²⁰

Govoreći o banovanju i usponu Šubića (od 1299.-1322.) čije se gospodstvo prostiralo i na Bosnu, Imamaović iznosi kontradiktorne tvrdnje, pobijajući samoga sebe. S jedne strane negira njihovu vlast u Bosni govoreći o "navodnom banovanju Mladena I. Šubića", a s druge strane, govoreći o rušenju njihove vlasti (Mladena II. Šubića), kaže da je "time i okončana njihova vlast u Bosni", dakle istovremeno negira i potvrđuje vladavinu Šubića u Bosni.²¹

O banovanju Stjepana II. Kotromanića M. Ančić kaže da je Stjepan do kraja života kralja Roberta Karla ostao njegov vjerni vazal "a sačuvani izvori ne daju naslutiti čak ni mogućnost da bi ta vjernost ikada bila dovedena u pitanje"²². Imamaović uopće ne spominje nikakvu činjenicu vezanu uz položaj Stjepana II. prema ugarsko-hrvatskom kralju, izbjegavajući tako bilo kakav spomen o njihovom podređenom ili nadređenom odnosu. Također, autor govori o tome da je Stjepan II. "uvedo svoju zemlju u glavne tokove balkanske politike", što znači da je bosanski ban imao presudne ovlasti oko, uvjetno rečeno, rješavanja vanjsko "političkih pitanja" svoje zemlje. Nadalje, u prvom poglavlju naslova "Feudalna organizacija" autor kaže da je "Bosna u međunarodnim odnosima smatrana i tretirana kao jedna država" još za vladavine bana Stjepana II. Očiti uspon i jačanje Bosne naročito u XIV. stoljeću nitko ne osporava, ali ne može se prijeći preko činjenice da se je to događalo uz znatan utjecaj ugarsko-hrvatskih kraljeva. Znano je i potvrđeno brojnim nedvojbjenim činjenicama (iako Imamaović ne misli tako) da je bosanski ban Stjepan II., bio u vazalnom (potčinjenom) odnosu prema

¹⁸ M. ANČIĆ, nav. dj. str. 198.

¹⁹ S. ĆIRKOVIĆ, nav. dj. str. 173-174.

²⁰ O tome S. M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1992.

²¹ Apsolutno nema nikakve sumnje oko vladavine Šubića u Bosni od 1299. do 1322., o čemu gotovo bez izuzetka govore sva djela posvećena povijesti srednjovjekovne Bosne.

²² M. ANČIĆ nav. dj. str. 105 i dalje.

ugarsko-hrvatskom kralju Karlu Robertu. Tomu se može dodati da se i samo okrunjenje Tvrtka I. Tvrtkovića za kralja Srbije, Bosne, i Primorja (1377.) dogodilo uz privolu i dopuštenje ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika Velikog. Jedna od zamjerki autoru stoji i u tome što se nije u kontekstu vladanja bosanskih banova i kraljeva dotakao problematike njihovih međusobnih odnosa s bosanskim velikašima (kao što su: Hrvoje-Vukčić Hrvatinić, gospodar Donjih krajeva; Sandalj Hranić vladar najvećega dijela Huma i Pavao Radinović moćni vlastelin jugoistočne Bosne i dijela Konavla), koji su neupitno bili jedan od presudnih čimbenika (u prilikama da svrgavaju i postavljaju bosanske vladare, naročito poslije smrti kralja Tvrtka) u oblikovanju bosanske srednjovjekovne države.

Kad govori o "Crkvi bosanskoj"²³ i propasti srednjovjekovne bosanske države, autor kaže da se širenje islama i oblikovanje bošnjačkoga etnosa "ne može objasniti niti shvatiti bez karaktera i uloge Crkve bosanske". Prema ovome Imamović neposredno dovodi u vezu "Crkvu bosansku" s islamom, tj. dolaskom Osmanlija u Bosnu. Međutim u daljnjem dijelu teksta izričito odbacuje teoriju da su patareni (neki su ih autori nazivali i bogumilima, npr. F. Rački) nakon dolaska Osmanlija na bosanske prostore prihvatili islam tj. da takva "teorija jednostavno pada u vodu". Autor će (prema nekakvom predanju) reći da se 1463. pod Jajcem, "36.000 bogumulskih porodica" poklonilo sultanu Mehmedu II., te da su "svi zajedno i odjednom prihvatili islam i tako postali muslimani"²⁴. Iza svega ovoga čitatelj ostaje zbunjen, pitajući se: "pa dobro onda jesu li ili nisu patareni prihvatili islam kao naslijeđe svoje postojeće vjere?" U literaturi o srednjovjekovnoj Bosni o tom pitanju mišljenja su podjeljena. Jedno se može gotovo sa sigurnošću konstatirati, a to je da velika većina "heretika" (patareni, jer su bili pokrštavani, a vođene su i vojne protiv heretika u Bosni) radije prihvatila islam nego kršćanstvo.

Imamović ne govori o tome kako su, nego da su dolaskom Osmanlija "islam prihvatile sve tri religije". Za crkvu bosansku također će reći da nije ostavila nikakvoga političkoga niti duhovnoga naslijeđa a da je "njeno naslijeđe u tom smislu ustvari preuzeo islam". Teorija kojom Imamović dovodi u spregu "crkvu bosansku" s islamom te isto tako dobrovoljno prihvaćanje islama od sve tri religije u Bosni, postavke su koje nemaju fundamentalnu znanstvenu podlogu.

Prema navedenim postavkama može se postaviti nekoliko pitanja koja su kod autora ostala nedorečena. Prije svega, kako i na koji način dolazi do zaključka da je islam preuzeo ulogu "crkve bosanske", ako su od nje ostali tek neznatni ostaci, a čak je i dio patarena prebjegao u druge krajeve koji nisu bili pod turskom opsadom.²⁵ Zatim, za navodno veliki odaziv u prihvaćanju islama od sve tri religije (katolika, pravoslavca i patarena) autor kaže da je to "poslijedica dinamizma nove vjere". Naravno, on pri tomu ne razmatra pozadinu tog slučaja oko uvjetno rečeno "prihvaćanja nove vjere", odnosno on pri tome očito ne uviđa osnovne čimbenike islamizacije bosanskoga pučanstva, među kojima su: osvajačka i pljačkaška politika Osmanlija, pritisak na postojeće sta-

²³ Patarenska sljedba koja se samo nazivala "Crkva bosanska" javlja se u Bosni u drugoj polovici XII. stoljeća

²⁴ O tome drugačije misli M. PRELOG, *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, on na str. 74 kaže "da je 100.000 palo u Osmansko ropstvo" i da je Mehmed II. 30.000 bosanskih mladića bio učinio janjičarima, isto i u V. KLAJČ, nav. dj. str. 338-339. Dakako sve su to prilično proizvoljna nagađanja, bez jačeg oslonca na prvorazredna vrela.

²⁵ O tome naričito S. M. DŽAJA u nav. dj.

novništvo raznim haračima, običaj devširme (tzv. danak u krvi), potura, progona katolika, prelazak dijela plemstva i seljaka na islam da bi sačuvali svoje zemljišne posjede, prijelaz već islamiziranih Slavena u Bosnu, ekonomski interesi itd²⁶. Očito, prema Imamovićevoj teoriji značilo bi da je bosansko pučanstvo dragovoljno i s oduševljenjem prihvatilo kako dolazak Osmanlija tako i novu religiju (islam), jer je spoznalo da je islam "bolja vjera". Prije svega, proces prihvaćanja islama kao nove vjere trajao je gotovo cijelo vrijeme trajanja osmanske vlasti u Bosni, a većinski udio muslimanskog pučanstva ostvaren je već početkom XVII. stoljeća. O prihvaćanju islama u Bosni ne može se govoriti tek na jednostran način tj. moraju se prije svega uzeti u obzir prethodno (gore) navedeni čimbenici, kao ključni razlozi u rasvjetljavanju postavljenog problema. Sve to autor nije pravovaljano promotrio pa stoga nije niti objektivno prikazao postojeću povijesnu situaciju problema islamizacije Bosne. Kako se, pak, u prvorazrednim vrelima predočava vjerska situacija u Bosni, ilustrira primjer habsburškoga službenika iz 1530., koji veli: "Jedni su Turci koji krajnje despotski vladaju kršćanima, drugi su stari Bosanci koji su rimokatoličke vjere, i treći su Srbi koji sebe nazivaju Vlasi".²⁷

Koliko Imamović nastoji zaštititi i opravdati turska osvajanja, unoseći čudan emotivni naboj u svoj tekst, najbolje svjedoči izjava da je "osmanska država bila zaštitnik pravoslavne crkve i miliona pravoslavnih kršćana, te bosanskih i drugih katolika". Nadalje, isto tako stajući u njihovu obranu, kaže kako su Osmanlije tobože u skladu sa principima islama dopuštali svima "na osmanskim osvojenim prostorima slobodno ispovijedanje vlastite vjere i da su takvu politiku dosljedno vodili svo vrijeme trajanja" (kako, ako su tek aktima "hatiserifom od Gülhane" 1839. i "hattihumajinom" 1856. zajamčena ljudska prava, vjerska sloboda i jednakopravnost svim vjeroispovjedima turskoga Carstva).²⁸ Postavlja se pitanje na koji način autor opravdava postupke turskih osvajanja, pljačkanja, ubijanja, silovanja, progona nemuslimanskoga življa i rušenja i paljenja (naročito rušenja katoličkih crkava i samostana na temeljima kojih su građene džamije).²⁹ Autor o tome tvrdi suprotno i kaže da Turci "oplemenjeni duhom islama nisu u svom osvajačkom pohodu rušile, nego su na prvom mjestu gradile i bez nasilja i prisile širile jednu civilizaciju" Ako je pučanstvo Bosne, kako tvrdi Imamović, bilo zaštićeno od Osmanlija, i ako su isti dopuštali slobodno ispovijedanje vjere, zašto se onda pučanstvo Bosne (ako im se jamčilo to što Imamović tvrdi) iseljavalo u druge krajeve koji nisu bili pod turskom opsadom.³⁰

Imamović pri objašnjavanju društvene strukture u turskoj Bosni govori da su "rajom

²⁶ Tako Rački kaže kako su se po dolasku Turaka u Bosnu neki bosanski i humski velikaši "izeliliše iz nesretnijim otačbine, a drugi što iz koristi i vlasti što na silu primiše vjeru svojih novih gospodara." Franjo RAČKI, Bogumili i patareni, Rad JAZU knj.VII, Zagreb, 1869. str. 174-175

²⁷ Noel MALCOLM, Povijest Bosne, Zagreb-Sarajevo, 1995. str.97.

²⁸ Mihovil MANDIĆ, Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. Zagreb, 1910. str. 6.

²⁹ Marko DRAGIĆ, Zakopano zvonu, Baška Voda, 1996. str.30 i dalje., N. MALCOLM, nav. dj. str. 76-77 kaže kako je od 35 franjevačkih samostana u Bosni, i četiri u Hercegovini većina njih u ratu razoreno dok su drugi preostali pretvoreni u džamije (u Foči, Jajcu, Zvorniku, Srebrenici i Bihaću); o turskim provalama, pljačkama, silovanjima i upće strahotama njihova nasilja u Hratskoj Vojnoj krajini i okolnom području upečatljivo prikazuje Leopold TOIFL, Kurioses und Makabres von der Mitärgrenze, Blätter für Hemetkunde, Herausgegeben vom Historischen Verein für Steiemark br.1/2, Graz, 1997. str. 26-32.

³⁰ Pov. hrv. zem. BiH, str. 595-598.

smatrani kako nemuslimani tako i muslimani". O tome V. Klaić pak drugačije misli te kaže da "raja znači po hrvatski stado ili marva te Turci zovu ovim imenom sve žitelje u turskoj državi koji nisu muhamedovske vjere, i u Bosni jesu raja svi kršćani objega obreda".³¹ Nadalje, autor podrazumijeva istoznačnost devširme (danak u krvi) dakle nasilno kupljenje kršćana u janjičare (tursku vojsku) i muslimansku obvezu devširme. To je sasvim netočna tvrdnja jer su devširme za kršćane (katolike) predstavljale nasilno odvođenje njihove djece iz domova, a muslimani su se sami i po potrebi uključivali u tursku vojsku. Govoreći o janjičarima autor kaže da je "Bosna bila izuzeta u odnosu na sve ostale pokrajne Carstva kad je u pitanju kupljenje djece za janjičarski odžak", odnosno da je bilo "zakonom određeno da se samo uzimaju muslimanski sinovi." Taj zakon mogao je vrijediti tek od XVII. stoljeća (iako je i poslije u XVII. i XVIII. stoljeću bosansko nemuslimansko pučanstvo prisilno kupljeno i odvedeno u janjičare) jer je od XIV. do XVII. stoljeća sultanova nova vojska (yeni çeri), bila sastavljena od kršćana, a zatim tek od XVII. stoljeća od Turaka (muslimana).³²

Kroz čitavo drugo poglavlje naslova "Doba Osmanske vladavine" (1463.-1878.) može se konstatirati da se autorova razmatranja mogu svrstati na nekoliko po njemu bitnih točaka Osmanske vladavine u Bosni. Ta konstatacija glasila bi:

- prihvaćanje islama od ostataka bosanske vlastele i svih triju postojećih religija na tlu Bosne (rimokatolici, pravoslavci i patareni),
- postupna i nenasilna izgradnja društveno-ekonomske strukture bosansko-hercegovačkoga pučanstva,
- slobodno ispovjedanje svih vjeroispovjesti na tlu Bosne,
- ravnopravno agrarno i vlastelinsko uređenje bez obzira na konfesionalnost,
- vojni doprinos na bojnopolju janjičara i Bošnjačke vojske,
- opadanje Osmanske vlastite kriza i bune u već uzdrmanom Carstvu u XVIII. i XIX. stoljeću.

"Okupacija Bosne i Hercegovine" (1878.) naslov je trećega dijela, koji je vrlo kratak i ne donosi nikakvih značajnijih informacija. Autor uglavnom govori o Berlinskom kongresu 1878. i njegovim odlukama, samom bojnopolju okupacijskom tijekom ulaska austro-ugarskih snaga u Bosnu i Hercegovinu i konačno preuzimanju vlasti od Osmanlija i uspostavljanje austro-ugarske ingerencije.

Početkom četvrtog dijela pod naslovom "Austro-ugarsko razdoblje", očividno je prisutna jednostrana ideološka forma u pogledu veze između Muslimana u Bosni, i Turskoga Carstva. Naime, autor zbog okupacije od Austro-ugarske žali za izgubljenom Turskom i prekidom povezanosti s Osmanskom Carevinom te kaže da su se "godinama poslije okupacije, Bošnjaci osjećali potpuno izgubljeno prepušteni sami sebi, poli-

³¹ V. KLAJĆ, *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1878., str. 107

³² *Historija naroda Jugoslavije*, knjiga II., Zagreb, 1959., str. 1399.

³³ Imamović govori kako se (prema austro-ugarskim službenim podacima) u periodu od 1878. pa do 1914. iselilo svega 61.114 Muslimana iz BiH, ali on će ustvrditi da je ta cifra iseljenika "preniska i netačna"; N. MALCOM nav. dj. str. 190-192, kaže da se "između 1883 i 1905 iselilo 32.625 osoba, i između 1906 i 1918 oko 24.000 osoba" (i srpski historičaru procjenjuju da se u tom periodu iselilo oko 60.000, a u razdoblju do 1883 oko 8.000 osoba), a u razloge iseljavanja bilo je uključeno, izbjegavanje novačenja, ekonomski uzroci, religiozni razlozi itd. Vidljivo je kako Malcolm govori "osoba", dakle ne samo bosanski muslimani, ali da su to ipak bili "mahom muslimani koji su pobjegli u Tursku."

tički neorganizirani i bez ikakvoga oslonca izvan Bosne." Nadalje, spominje iseljavanje muslimanskoga stanovništva u Tursku, pri tome ističući da je već okupacijom Bosne i Hercegovine počelo sustavno zatiranje i iseljavanje muslimana Bošnjaka.³³ Struktura nacionalno-konfesionalnog problema, na način na koji je Imamović promatra, nedorečenog je oblika i daje neobjektivnu sliku opće situacije u Bosni i Hercegovini. Uporno dokazivanje bošnjačke nacionalnosti, autor motri kroz prizmu lista "Bošnjak", gdje sadržaj inzistira na "bošnjačkoj nacionalnoj identifikaciji muslimana". Najbolji odgovor na Imamovićevu konstataciju o postojanju bošnjačke nacionalnosti daje tekst iz "Obzora" (kojega je i on naveo na str. 379., naravno u negativnom smislu) u kojemu piše: "Bošnjaci su Bošnjaci po zemlji, kao što su Dalmatinci po zemlji Dalmatinci, kao što su Slovenci Slovenci, Pijemontezi Pijemontezi, Tirolci Tirolci itd. Ali bošnjaštvo nije narodnost: Bosanske narodnosti nema, kao što nema dalmatinske, tirolske, pijemontške itd."

Autorova nedorečenost i kontradiktornost prisutna je u svim segmentima bosanske povijesne zbilje, a potvrđuje je u četvrtom poglavlju, kad s jedne strane, osuđuje austro-ugarsku vlast i njezino političko djelovanje u Bosni, a s druge strane kaže da su Bošnjaci "nestankom Monarhije 1918. postali svojevrсни historijski gubitnici".

U tom dijelu četvrtoga poglavlja autor najveća razglaba o muslimanskom političkom djelovanju, stvaranju njihovih političkih stranaka, izlaženju muslimanskih listova itd. Uglavnom autorovo težište u četvrtom poglavlju jest na (upornom) dokazivanju bošnjačko-muslimanske vlastite nacionalno-političke svijesti uz "njihovu vezanost za islamsku civilizaciju i osmansku državu".

Peti dio knjige pod naslovom "Prvi svjetski rat i stvaranje jugoslovenske države (1914.-1918.)" uglavnom je rezerviran za ratna zbivanja i sudjelovanja pučanstva Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu na raznim bojištima. Autor kaže da dok su "Bošnjaci nemile ginuli za cara i kralja, dotle su im bečki, zagrebački i peštanski purgeri koji frontu nisu ni vidjeli aplaudirali." U ratu su bili svi mobilizirani pa se ne može govoriti da jedni jesu a drugi nisu bili na frontama.³⁴ Međutim, istina je da je sudjelovao veliki broj mobiliziranih vojnika iz Bosne i Hercegovine, prema S. Pavičićevom navodu oko 500.000 žitelja BiH bilo je uključeno u austro-ugarske vojne postrojbe.³⁵

U šestom dijelu pod naslovom "Razdoblje prve jugoslovenske države (1918.-1941.)", Imamović na svakojaki način pokušava uzdignuti i nametnuti neznatnu bošnjačko-muslimansku ulogu, kako pri djelovanju i stvaranju Kraljevine SHS, tako i tijekom cijelog njezina postojanja od 1918.-1941. godine. Uglavnom, u ovom poglavlju govori o djelovanju muslimanske političke stranke JMO (Jugoslovenska muslimanska organizacija) i nepodnošljivom "nasilju vlasti prema bošnjačko-muslimanskom stanovništvu", s pretjeranim genocidnim brojkama ubijenih i nasilno iseljenih muslimana iz Kraljevine SHS. Autor nastoji prikazati jednu o muslimanskom narodu u BiH kao o pačeničkom i izmaltretiranom narodu nad kojim se od postojeće vlasti provodila "genocidna poli-

³⁴ Nije točna tvrdnja koju navodi Imamović da se zagrebčani nisu borili na frontama diljem bojišta u I. svjetskom ratu, o tome vidi u Slavko Pavičić, Hrvatska ratna i vojna povijest (i Prvi svjetski rat), Zagreb, 1943. str. 246-247.; i u Ante Messner-Sporšić, 1915.-1918. Odlomci iz ratnih uspomena, Zagreb 1934.

³⁵ S. PAVIČIĆ, nav. dj.; ovaj broj od 500.000 se ne može pouzdano uzeti u obzir jer autor ne navodi otkuda mu taj izvor već vjerovatno donosi po svojoj slobodnoj procjeni. No ne treba zanemariti taj podatak, jer sam autor je bio sudionik (topnički časnik) Prvoga svjetskoga rata, pa je za vjerovati daje bio upućen u stanje vojske.

tika" (str. 489). Neznatnu političku ulogu JMO, Imamović nastoji, prema nekim njenim djelovanjima, postaviti na razinu na kojoj je ona imala gotovo presudnu ulogu u oblikovanju političkog rada Kraljevine SHS. Svakako da JMO nije mogla imati značajnoga utjecaja pri provedbi ostvarenja velikosrpske hegemonije, kojoj se nisu mogle oduprijeti niti vodeće hrvatske političke stranke i političari.

"Rat 1941-1945" naslov je sedmog dijela, u kojemu autor između ostalog opet govori o genocidu nad bosanskim muslimanima (dijelom od četnika) za vrijeme vladavine NDH. Tako će reći da su Hrvati nastojali da se muslimanima oduzme "njihov historijski identitet", zatim da se isto tako "Bošnjacima otvoreno negira i oduzima njihov narodni subjektivitet" i da je to zapravo "bio jedan oblik genocida nad Bošnjacima." Istina je da je politika vlasti NDH bila toga oblika da su nastojali dokazivati muslimansku pripadnost hrvatskom nacionalnom biću (što nije imalo posebnog učinka), ali nije vršen nikakav posebni pritisak na muslimane, niti im se uskraćivala njihova vjerska ili narodna pripadnost. Dapače, naredbom vlasti NDH 1942. aktivirana je komisija za izradbu "Zakonskog nacrtu o Islamskoj vjerskoj zajednici", a 1941. ustaški je vrh donio odluku o gradnji džamije u Zagrebu, prema kojoj je dotadašnji Muzej likovnih umjetnosti Ivana Meštrovića pretvoren u džamiju (otvorena je 1944.)³⁶. Imamović ne govori ništa o sudjelovanju bosanskih muslimana u vladi NDH (on govori da ih nije bilo), u kojoj su bile osobe na visokim položajima, kao npr. dopresjednik vlade NDH dr. Osman Kulenović, ministar vanjskih poslova (1944.) Mehmed Alajbegović, u hrvatskom državnom vodstvu Ismet ef. Muftić, Hakija Hadžić, dr. Džafer Kulenović itd.³⁷ Nadalje se također može ustvrditi da nije bilo nikakva genocida od ustaške ili njemačke strane nad muslimanskim pučanstvom u Bosni i Hercegovini, kako to Imamović navodi, nego, dapače, da su oni uzajamno djelovali (izuzev onih bos. muslimana koji su bili u partizanima ili nekim drugim grupacijama).

Posljednji VII. dio nosi naslov "Bošnjaci u razdoblju 1945.-1990.", u kojemu autor uglavnom govori o težnji, nastojanjima i borbi bosanskih muslimana (prvo u FNRJ, a zatim u SFRJ) za utvrđenje njihove posebne nacionalnosti, što je i učinjeno ustavom SFRJ iz godine 1974., kad su Muslimani priznati kao posebna nacija u BiH (zapravo priznanje bosanskih muslimana kao ravnopravne nacije u bivšoj SFRJ bilo je inicirano popisom stanovnika iz 1971.). Imamović završava "Historiju Bošnjaka" osvrtom na proglašenje Bosne i Hercegovine samostalnom i neovisnom republikom 1992.

U zaključku valja istaknuti da prema autorovu mišljenju Bošnjaci jesu bosanski muslimani, čije je korijenje još iz prve polovice IX. stoljeća, a iste naziva "najčišćim Slavenima na balkanskom poluotoku". Za Bosnu kaže da se uobličila odnosno oformila kao država "prije drugih susjednih ranofeudalnih država". Tijekom postojanja srednjovjekovne bosanske države negirat će da je Bosna ikad bila pod hrvatskom, raškom (Srbijom), makedonskom ili bizantskom vlašću. Također će reći da je Bosna bila neovisna od ugarsko-hrvatskih kraljeva, odnosno da je samostalno djelovala pri donošenju političkih odluka i da su bosanski velikaši, banovi i kraljevi u punoj mjeri određivali tijekom politike bosanske državnosti. Pad Bosne pod osmanlijsku vlast autor ne smatra lošim preokretom u upravljanju BiH, nego dapače kao nastavak i naslijeđe bošnjačke opstoj-

³⁶ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1944., str. 120. Matković također prenosi iskaz Mile Budaka ministra bogoštovlja i nauka, koji za muslimansko hrvatske odnosa kaže "mi smo država dviju vjera - islamske i katoličke, koje su apsolutno ravnopravne i koliku autonomiju bude imala jedna, imat će je i druga."

³⁷ nav. dj. str. 51,55,184 i 215

nosti, nazivajući tako Islam "nadmoćnom civilizacijom" i pri tome prikazujući u panegiričkom tonu velike turske sultane, paše i begove. Zato autor besprijekorno podržava i uzdiže osmanlijsku vlast u Bosni sve do okupacije BiH 1878. Već s okupacijom BiH sve do 1945. govori o genocidnoj politici prema muslimanima u BiH, prvo od austro-ugarske vlasti, a zatim i od vlasti Kraljevine SHS i konačno u genocidnim postupcima u Drugom svjetskom ratu prema muslimanima u BiH.

Autor očigledno putem ideološko-nacionalne forme nastoji postaviti jednostrane povijesne teze o bosansko-hercegovačkoj prošlosti, ne sagledavajući pri tom kritički i objektivni element znanstvene formule. Prije svega, Imamović nedovoljno kazuje o samom podrijetlu Bošnjaka za koje vezuje cjelokupnu povijest bosanskog naroda. U tom pogledu naročito treba uvidjeti različita tumačenja oblikovanja posebnog etnosa (bosanskih Muslimana) u Bosni i Hercegovini, kao pojave koju je neophodno razlučiti od onih Bošnjaka, Bošnjana, kako su nazivani u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, i bosanskih muslimana koji su s vremenom formirali treću konfesionalo-nacionalnu strukturu u Bosni i Hercegovini. Autor govori o tome da je srednjovjekovno "bošnjaštvo" uvjetno rečeno "preuzeo islam", a koji je na kraju dobio završni "preuzeti" oblik "Bošnjaka". Stoga, prema Imamoviću, današnji bosanski Muslimani, tj. Bošnjaci, vuku korijenje odnosno potječu od autohtonih srednjovjekovnih "Bošnjana". Međutim, ta je teza potpuno nedovoljno razrađena postavka, koju autor nije potkrijepio povijesnim znanstveno - dokaznim činjenicama (a kako i bi kad za takvo nešto i ne postoji nikakav temelj).

Korijen ovakvoga pristupa problematici etničkih odnosa možda treba tražiti u nastanku svojevrstne teorije o tzv. "plemenu Bosna", koje se doselilo u "centralnu Bosnu". Vrlo je interesantna činjenica da ovakvu teoriju o "plemenu Bosna" i njegovu doseljenu u bosanske krajeve, nitko od poznatijih povjesničara koji su se bavili istraživanjem prošlosti Bosne ne spominje. Međutim, očito je da je ta teorija (o slavenskom plemenu Bosna i njegovu doseljenu prema kojemu se i formirala tzv. "bošnjačka nacija") u novije vrijeme, opće prihvaćena u bosanskoj muslimanskoj javnosti. U tom kontekstu nije teško uočiti točan trenutak izmjene povijesnog mišljenja, a koji je smješten između dvaju izdanja Enciklopedije Jugoslavije (izdanje Leksikografskog zavoda u Zagrebu iz 1956. i 1982. godine). U prvome izdanju iz 1956. godine u tekstu "Srednjovjekovna bosanska država" ne piše ništa o plemenu Bosna i njegovu doseljenu u bosanske krajeve, a u drugome se izdanju iz 1982. odjednom pojavljuje rečenica o "plemenu Bosna" u kojoj piše sljedeće: "Po tome izgleda da se jedno dosta jako pleme Bosna nakon seoba naselilo u centralnoj Bosni, dijelu rimske provincije Dalmacije".³⁸ Ovdje je vidljivo autorovo nagađanje (izmišljanje) u svezi navedene teorije, pri čemu se ovaj zaključak izvodi na temelju imena koja su se pojavljivala u XI. i XII. stoljeću (npr. u Slovačkoj, u jednoj kneževini, spominje se zemlja Basan i kmet Bosna, žena načelnika grada Zadra nosila je ime Bosna, jedan monah iz Biograda n/m nosio ime Bosna). Na temelju tih krajnje nesuvislih primjera autor hipotetički postavlja svoje famozno izgleda i tako "stvara mit" o "plemenu Bosna", koje sada dobiva primarno mjesto u povijesnoj

³⁸ Usporedite, Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1956., str. 38.; i Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 2., Jugoslovenski Leksikografski zavod, Zagreb, 1982., str. 167. Možda se razvoj ovakve ideje te uzrok ovakvom naglom postavljanju navedene teorije, nalazi u ustavnoj reformi iz 1974. kada je SR BiH bila definirana kao republika Srba, Hrvata i Muslimana, odnosno, da se od tada trebala po svaku cijenu izvršiti promocija jedne novo priznate nacije bosanskih Muslimana, u drugačijem novom povijesnim svjetlu bratstva i jedinstva, neovisnom od povijesne istine.

literaturi o Bosni. S druge strane, kad se govori o srednjovjekovnoj Bosni, tu se može sa sigurnošću konstatirati da se u "BiH spominju uglavnom imena Hrvat ili Srbin kao narodna imena a imenom Bošnjaniin označuje se pripadnost zemlji - državi" i "pri tom su zasebna etnička imena samo Srbi i Hrvati".³⁹ Navedeno, je svakako dovoljan dokaz za neutemeljene tvrdnje oko postavljene Imamovićeve teorije (ne samo njegove) povezivanja bosanskih Muslimana sa srednjovjekovnim narodom i preuzimanja imena Bošnjak od istih, tj. onih koji su živjeli na tadašnjim prostorima Bosne. O tome problemu na relaciji bošnjaštvo - bosanski Muslimani svakako da bi se mogla izraditi čitava povijesna studija, no takav posao prepuštam drugima.

Ono što se gotovo sa sigurnošću može zaključiti jest sljedeće: a) bosanski Muslimani nisu naslijednici srednjovjekovnih "Bošnjana" (tako su, naime, nazivani pripadnici Crkve Bosanske i uopće žitelji zemlje Bosne, no taj će se naziv Bošnjaci, Bosanci i dr. postupno širiti i na postojeća etnička imena na tim prostorima, ali samo u pogledu pripadnosti zemlji, području, državi); b) dolaskom Osmanlija započinje nova epoha u postojećem društvenom vjerskom i nacionalnom uređenju (padom Bosne pod Osmanlije dolazi do prekida i nestajanja svih veza sa srednjovjekovnom Bosanskom kraljevinom, banovinom te stvaranja potpuno novog državnog poredka); c) oblikovanje posebne zajednice u Bosni i Hercegovini, bosanskih Muslimana krajem XIX. a naročito u XX. stoljeću ukorijenjene na islamskoj civilizaciji; d) ime "Bošnjak" ne može se uzeti u konfesionalno - etničkom pogledu jer takva nacija ne postoji, nego samo tri konstitutivna naroda Muslimani, Hrvati i Srbi, koja danas žive u Bosni i Hercegovini.

Na kraju svega navedenog, Imamovićevo djelo kao takvo ne može se smatrati djelom znanstvenog obilježja, nego prije svega (kako bi rekao autor) ono prestavlja historijsku sintezu traženja duhovnoga i političkog jedinstva bosanskoga muslimanskoga naroda sa islamskom civilizacijom. Jednom riječju "Historija Bošnjaka", zasigurno će naići na odobravanje bosanskih Muslimana, ali ne i šire historiografske javnosti, napose zbog njegova pristranog prikazivanja povijesti Bosne i Hercegovine.

Tado Oršolić

Ibrahim Tepić ur., *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* (2. izd.; Sarajevo, 1998.) 433 str.

Izdavač drugog izdanja knjige *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* jest sarajevski "Bošanski kulturni centar". Recenzentima su naznačeni preminuli akademik dr. Marko Šunjić, redoviti profesor sarajevskog Filozofskog fakulteta u miru, akademik Avdo Sućeska, dr. Nedim Šarac, akademik Dževad Juzbašić, redoviti profesor sarajevskog Filozofskog fakulteta te dr. Ibrahim Karabego-

³⁹ Enciklopedija Jugoslavije, nav. dj., Zagreb, 1982., str. 226. Treba pri ovome spomenuti da su autori dijela o Bosni i Hercegovini u podnaslovu br. VII. Narodi i narodnosti Bosne i Hercegovine (str. 225-233), bili Muhamed Filipović (glavni urednik Redakcije Enciklopedije Jugoslavije za SR BiH) i Nedžad Hadžidedić.

⁴⁰ Mladen ANČIĆ, *Bosna od Omiša do Igala?! Ili Kako razmišlja bosanskomuslimanska inteligencija. Neum i bosansko primorje*, (grupa autora), Vojna biblioteka i Press centar Armije BiH, Sarajevo, 1994. *Croatia Christiana Periodica. Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu* 36 (1995.), 111.; isti, *Grupa autora, Neum i bosansko primorje*, Sarajevo 1994. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXVIII/1 (1996.), 37.

⁴¹ Iljas HADŽIBEGOVIĆ, *In memoriam prof. dr. Ibrahim Tepić (1947.-1997.)*. *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, 28. (1999.) 311.